

Επιφυλλίδα

Είναι οι Έλληνες αντισημίτες;

Γρηγόριος Θ. Παπανίκος
Πρόεδρος, Αθηναϊκό Ινστιτούτο (ΑΘΙΝ)

Το Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό δημοσιεύει σε κάθε τεύχος του μία επιφυλλίδα, δηλαδή ένα κείμενο δοκιμιακού χαρακτήρα με κριτικό και επιστημονικό περιεχόμενο. Την επιμέλεια της επιφυλλίδας έχει ο Γρηγόριος Θ. Παπανίκος. Το περιοδικό δημοσιεύει επίσης επιστολές αναγνωστών σχετικά με τα θέματα που τίγονται στις επιφυλλίδες, προάγοντας έτσι έναν δημόσιο επιστημονικό διάλογο. Στο παρόν τεύχος, παρουσιάζεται η σχέση Ελλήνων με τους Έλληνες Εβραίους.

Εισαγωγικά

Οι σχέσεις Ελλάδας–Ισραήλ διανύουν, αναμφίβολα, μία από τις πιο ενδιαφέρουσες και δυναμικές περιόδους της ιστορίας τους. Δεν πρόκειται πλέον μόνο για σχέσεις μεταξύ δύο κυβερνήσεων. Πρόκειται για σχέσεις που έχουν περάσει στην κοινωνία: επενδύσεις, τουρισμός, εμπόριο, επιχειρηματικές συνεργασίες, πανεπιστημιακές και πολιτιστικές ανταλλαγές φέρνουν τους δύο λαούς ολοένα και πιο κοντά.

Και αυτό έχει σημασία. Η επαφή μεταξύ των ανθρώπων είναι ίσως ένας από τους αποτελεσματικότερους τρόπους για να διαλυθούν στερεότυπα, να περιοριστούν προκαταλήψεις και να υποχωρήσει η καχυποψία που συχνά γεννά η άγνοια. Όταν οι λαοί γνωρίζονται, είναι δυσκολότερο να βλέπει ο ένας τον άλλον μέσα από στερεότυπα.

Υπάρχει, όμως, και η άλλη πλευρά. Η κριτική στην εξωτερική πολιτική του Ισραήλ είναι απολύτως θεμιτή, όπως είναι θεμιτή η κριτική στην εξωτερική πολιτική οποιασδήποτε χώρας. Μία δημοκρατική κοινωνία δεν μπορεί να θεωρεί την πολιτική κριτική απαγορευμένη. Άλλο, όμως, είναι η κριτική σε μία κυβέρνηση και άλλο η έχθρα απέναντι σε έναν άνθρωπο λόγω της εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής ταυτότητάς του.

Η διάκριση αυτή δεν είναι λεπτομέρεια. Είναι η ουσία του ζητήματος.

Όταν η κριτική στο κράτος του Ισραήλ μετατρέπεται σε συλλογική ενοχοποίηση ενός ολόκληρου λαού, όταν οι πράξεις της κυβέρνησης του Ισραήλ αποδίδονται σε κάθε Εβραίο ξεχωριστά, ή όταν κάποιος αντιμετωπίζεται εχθρικά απλώς και μόνο επειδή είναι Εβραίος, τότε δεν μιλάμε πλέον για πολιτική κριτική. Μιλάμε για μισαλλοδοξία και, στη συγκεκριμένη περίπτωση, για αντισημιτισμό.

Η Εγκυκλοπαίδεια του Ολοκαυτώματος του United States Holocaust Memorial Museum ορίζει τον αντισημιτισμό ως «την προκατάληψη ή το μίσος ενάντια στον εβραϊκό λαό».

Το ερώτημα, λοιπόν, είναι δύσκολο αλλά αναπόφευκτο: Είναι οι Έλληνες αντισημίτες;

Σε αυτό το ερώτημα αξίζει να απαντήσουμε, όχι με συνθήματα, ούτε με στερεότυπα, αλλά με στοιχεία. Πρώτα, όμως, θα ξεκινήσω με δύο γεγονότα που δείχνουν τη διαφορετική ιστορική διάσταση του θέματος που πραγματεύομαι εδώ: πρώτο, το πογκρόμ των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1931, ως περίπτωση ακραίας αντισημιτικής βίας που εκδηλώθηκε από τα κάτω· και, δεύτερο, τη στάση της Ελλάδας απέναντι στην ένταξη του κράτους του Ισραήλ στον ΟΗΕ, η οποία εκφράστηκε σε επίπεδο κρατικής πολιτικής.

Το πογκρόμ του Κάμπελ

Το πογκρόμ του Κάμπελ, που εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη στα τέλη Ιουνίου του 1931, αποτελεί μία από τις σοβαρότερες εκδηλώσεις αντισημιτικής βίας στη μεσοπολεμική Ελλάδα. Ο εβραϊκός συνοικισμός Κάμπελ βρισκόταν στην περιοχή της σημερινής Βότσης, στον Δήμο Καλαμαριάς. Ιδρύθηκε το 1927 από την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης για τη στέγαση φτωχών Εβραίων, πολλοί από τους οποίους είχαν πληγεί από τη μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης τον Αύγουστο του 1917. Περίπου 210 οικογένειες, συνολικά σχεδόν 800 άνθρωποι, εγκαταστάθηκαν στον συνοικισμό, ο οποίος διέθετε κατοικίες, καταστήματα, σχολείο, φαρμακείο και συναγωγή.

Τα γεγονότα του 1931 εντάσσονται στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον της Θεσσαλονίκης μετά την ενσωμάτωση της πόλης στην Ελλάδα και, ιδιαίτερα, μετά την άφιξη μεγάλου αριθμού προσφύγων από τη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη. Οι δημογραφικές και οικονομικές ανακατατάξεις ενίσχυσαν τον ανταγωνισμό και τις κοινωνικές εντάσεις. Στο περιβάλλον αυτό, ο αντισημιτισμός συνδέθηκε με τον εθνικισμό, τον αντικομμουνισμό και το Μακεδονικό ζήτημα. Όπως επισημαίνει ο Kallis (2006), η αντισημιτική κινητοποίηση του 1931 αποτέλεσε σημαντική στιγμή, όχι μόνο για την εβραϊκή κοινότητα, αλλά και για την εξέλιξη του ελληνικού εθνικισμού.

Κεντρικό ρόλο στην κλιμάκωση της έντασης διαδραμάτισε η Εθνική Ένωση Ελλάδος (ΕΕΕ ή 3Ε), εθνικιστική, αντικομμουνιστική και αντισημιτική οργάνωση που είχε ιδρυθεί στη Θεσσαλονίκη το 1927. Τον Ιούνιο του 1931, δημοσιεύματα της εφημερίδας «Μακεδονία», υπό τον Νικόλαο Φαρδή, κατηγορήσαν το αθλητικό σωματείο «Μακαμπή» και τον Ισαάκ Κοέν για αντιπατριωτική δράση και υποτιθέμενη σύνδεση με βουλγαρικές επιδιώξεις στη Μακεδονία (Maccabi, n.d.). Οι κατηγορίες αυτές συνέβαλαν στην όξυνση του κλίματος και ακολούθησαν επιθέσεις εναντίον εβραϊκών οργανώσεων και περιουσιών.

Η κορύφωση σημειώθηκε τη νύχτα της 29ης προς 30ή Ιουνίου 1931, όταν εθνικιστές, μέλη της 3Ε, έφεδροι και τμήματα του προσφυγικού πληθυσμού επιτέθηκαν στον συνοικισμό Κάμπελ, ο οποίος πυρπολήθηκε και σχεδόν καταστράφηκε ολοκληρωτικά, ενώ οι κάτοικοί του αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους. Το γεγονός επεκτάθηκε και συνολικά αναφέρονται δύο νεκροί, ο χριστιανός αρτοποιός Λεωνίδας Παππάς και ο Εβραίος Λεόν Βιδάλ, ο οποίος τραυματίστηκε θανάσιμα κατά τις επιθέσεις στην περιοχή του εβραϊκού

συνοικισμού στην Κάτω Τούμπα. Η αντίδραση των αρχών δεν κατόρθωσε να αποτρέψει την καταστροφή.

Τον Απρίλιο του 1932 πραγματοποιήθηκε στη Βέροια η δίκη των κατηγορουμένων. Μεταξύ αυτών βρίσκονταν ο Νικόλαος Φαρδής και τα ηγετικά στελέχη της 3Ε Γεώργιος Κοσμίδης και Δημήτριος Χαριτόπουλος. Οι βασικοί κατηγορούμενοι για ηθική αυτουργία αθωώθηκαν, ενώ καταδικαστικές αποφάσεις αφορούσαν ορισμένους από τους φυσικούς αυτουργούς.

Το πογκρόμ του Κάμπελ κατέστη σημαντική καμπή για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Η καταστροφή ενίσχυσε το αίσθημα ανασφάλειας και συνέβαλε στην επιτάχυνση της μετανάστευσης προς τη Γαλλία και την Παλαιστίνη. Δεν ήταν, ωστόσο, η μοναδική αιτία της μετανάστευσης, η οποία είχε αρχίσει ήδη από τα χρόνια μετά την πυρκαγιά του 1917. Η ναζιστική γενοκτονία του 1943 υπήρξε ασφαλώς προϊόν μίας διαφορετικής, συστηματικής και κατοχικής πολιτικής. Το Κάμπελ αποτέλεσε, όμως, ένα κρίσιμο προπολεμικό ορόσημο, καθώς αποκάλυψε με δραματικό τρόπο τη δυνατότητα μετατροπής του αντισημιτικού λόγου σε οργανωμένη μαζική βία (Κεντρικό Ισραηλτικό Συμβούλιο της Ελλάδος, 1984).

Από το Κάμπελ στο Ολοκαύτωμα και στη στάση της Ελλάδας απέναντι στο Ισραήλ

Το πογκρόμ του Κάμπελ τον Ιούνιο του 1931 ήταν σταθμός στην ιστορία του ελληνικού αντισημιτισμού και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, όπου η αντιπαράθεση με την εβραϊκή κοινότητα είχε ήδη αποκτήσει πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις. Η οργάνωση 3Ε, η οποία πρωταγωνίστησε στα γεγονότα του Κάμπελ, εξέφραζε έναν επιθετικό εθνικιστικό και αντισημιτικό χώρο, που αντιμετώπιζε τους Εβραίους όχι μόνο ως θρησκευτική μειονότητα αλλά και ως ξένο ή ακόμη και απειλητικό στοιχείο για τον ελληνικό χαρακτήρα της πόλης.

Αυτή η προπολεμική εμπειρία είχε δημιουργήσει ένα περιβάλλον μέσα στο οποίο τμήματα του ελληνικού αντισημιτικού χώρου μπορούσαν να συναντηθούν με τη ναζιστική γενοκτονική πολιτική. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι η 3Ε αναβίωσε κατά την Κατοχή υπό ναζιστική υποστήριξη και ότι πρώην μέλη της συνδέθηκαν με τον κατοχικό δωσιλογισμό και, σύμφωνα με σχετικές αναφορές, με τη δίωξη των Εβραίων. Η σύνδεση αυτή δεν σημαίνει ότι η 3Ε υπήρξε ο μηχανισμός του Ολοκαυτώματος· στην Ελλάδα, σημαίνει, όμως, ότι ορισμένοι φορείς του προπολεμικού αντισημιτισμού βρέθηκαν αργότερα στην πλευρά των συνεργατών των κατακτητών.

Από τις αρχές του 1943 οι ναζιστικές αρχές οργάνωσαν συστηματικά την εξόντωση της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Οι Εβραίοι συγκεντρώθηκαν σε γκέτο, υποχρεώθηκαν να δηλώσουν την περιουσία τους και, από τον Μάρτιο έως τον Αύγουστο, περισσότεροι από 45.000 εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς-Μπίρκεναου, όπου η συντριπτική πλειονότητα δολοφονήθηκε. Η καταστροφή της κοινότητας υπήρξε πρωτίστως αποτέλεσμα της ναζιστικής γενοκτονικής πολιτικής, αλλά πραγματοποιήθηκε σε ένα κοινωνικό και διοικητικό περιβάλλον στο οποίο υπήρξαν

τόσο Έλληνες συνεργάτες όσο και, από την άλλη πλευρά, Έλληνες που αντιστάθηκαν, έκρυσαν και διέσωσαν Εβραίους.

Η σχέση αυτής της ιστορικής εμπειρίας με τη στάση της Ελλάδας απέναντι στο Ισραήλ μετά τον πόλεμο υπήρξε σύνθετη. Η Ελλάδα δεν ψήφισε κατά της ένταξης του Ισραήλ στον ΟΗΕ. Στις 11 Μαΐου 1949, όταν η Γενική Συνέλευση αποφάσισε την ένταξη του Ισραήλ με 37 ψήφους υπέρ, 12 κατά και 9 αποχές, η Ελλάδα επέλεξε την αποχή. Λίγες εβδομάδες νωρίτερα, τον Μάρτιο του 1949, η ελληνική κυβέρνηση είχε ήδη αναγνωρίσει το Ισραήλ *de facto*, αλλά απέφυγε την πλήρη διπλωματική αναγνώριση. Αντανακλούσε κυρίως τις άμεσες γεωπολιτικές ανάγκες της μεταπολεμικής Ελλάδας: Για παράδειγμα υπήρχε μεγάλος ελληνικός πληθυσμός στην Αίγυπτο που η στάση της Ελλάδος μπορεί να είχε επιπτώσεις στα συμφέροντα της ελληνικής ομογένειας.

Έτσι, από το Κάμπελ στο Ολοκαύτωμα και από εκεί στη μεταπολεμική στάση απέναντι στο Ισραήλ, δεν υπάρχει μία απλή γραμμική συνέχεια. Υπάρχει, όμως, μία ιστορική ακολουθία που αποκαλύπτει τη μεταμόρφωση του αντισημιτισμού: από την προπολεμική κοινωνική και πολιτική εχθρότητα, στη συνεργασία ορισμένων Ελλήνων με την κατοχική εξουσία και, τέλος, στη δύσκολη μεταπολεμική διαχείριση μίας Ευρώπης και μίας Ελλάδας που είχαν πλέον βιώσει την καταστροφή του ευρωπαϊκού εβραϊσμού.

Η μέτρηση του αντισημιτισμού

Ο Δείκτης ADL Global 100 εξάγεται από μία από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες έρευνες για τις αντισημιτικές στάσεις. Ξεκίνησε το 2014 από την Anti-Defamation League σε συνεργασία με την Ipsos και μετρά τον βαθμό συμφωνίας με 11 κλασικά αντισημιτικά στερεότυπα, μεταξύ άλλων την αντίληψη ότι οι Εβραίοι έχουν υπερβολική δύναμη στις επιχειρήσεις, στα μέσα ενημέρωσης, στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, στην κυβέρνηση και στις παγκόσμιες υποθέσεις, ότι έχουν τυφλή πίστη στο Ισραήλ, ότι μιλούν υπερβολικά για το Ολοκαύτωμα και ότι μισούνται εξαιτίας της συμπεριφοράς τους. Όσοι συμφωνούν με έξι ή περισσότερα από τα στερεότυπα κατατάσσονται στην κατηγορία των αντισημιτικών στάσεων. Η τιμή του Δείκτη αντιστοιχεί στο ποσοστό του πληθυσμού που πληροί αυτό το κριτήριο.

Το 2014 η Ελλάδα αποτελούσε ιδιαίτερα υψηλή ευρωπαϊκή περίπτωση. Σύμφωνα με το ADL Global 100, σε δείγμα 53.100 ενηλίκων από 102 χώρες, ο παγκόσμιος μέσος όρος ήταν 26%, ενώ η Ελλάδα κατέγραψε 69%, ποσοστό αντίστοιχο με εκείνο της Τουρκίας. Το ελληνικό ποσοστό ήταν σημαντικά υψηλότερο από τα αντίστοιχα ποσοστά των περισσότερων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Σουηδία (4%), η Ολλανδία (5%), η Δανία (9%), το Ηνωμένο Βασίλειο (8%) και η Γερμανία (27%).

Το 2024, με 58.000 ενήλικες σε 103 χώρες και έρευνα πεδίου που πραγματοποιήθηκε από τον Ιούλιο έως τον Νοέμβριο του 2024, ο παγκόσμιος μέσος όρος σχεδόν διπλασιάστηκε ανερχόμενος στο 46%. Η Ελλάδα κατέγραψε 50%, σημειώνοντας μείωση κατά 19 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το 2014. Πρόκειται για σημαντική μεταβολή, αν και το ελληνικό ποσοστό εξακολουθεί να

είναι από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Αντίθετα, αρκετές χώρες της Δυτικής Ευρώπης εξακολουθούν να εμφανίζουν πολύ χαμηλότερα ποσοστά, όπως η Γερμανία με 9% που αντιστοιχεί στο ένα τρίτο του ποσοστού του 2014. και η Ολλανδία με 8%.

Η αξιοσημείωτη μείωση του δείκτη ADL Global 100 στην Ελλάδα, από 69% το 2014 σε 50% το 2024, μπορεί να εξεταστεί σε σχέση με τη σημαντική αναδιάταξη των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων μετά το 2010 (Tzogopoulos, 2017). Μετά την κρίση του *Mavi Marmara* και τη συνάντηση Παπανδρέου–Νετανιάχου στη Μόσχα το 2010, η Ελλάδα μετακινήθηκε από την παραδοσιακά φιλοπαλαιστινιακή της στάση προς μία στενότερη στρατηγική συνεργασία με το Ισραήλ στους τομείς της άμυνας, της ενέργειας, του εμπορίου και του τουρισμού.

Ενώ το 2009 επισκέφθηκαν την Ελλάδα περίπου 155.000 Ισραηλινοί, το 2010 ο αριθμός αυξήθηκε σημαντικά, ενώ το 2024 έφτασε σε ιστορικό υψηλό, περίπου 621.000 επισκέπτες. Η εξέλιξη αυτή συνοδεύτηκε από την ενίσχυση των οικονομικών και επιχειρηματικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών (Greek Travel Pages, 2025).

Η αυξημένη αυτή διαπροσωπική επαφή μπορεί να εξεταστεί υπό το πρίσμα της λεγόμενης υπόθεσης της επαφής (*contact hypothesis*), σύμφωνα με την οποία η συστηματική επαφή μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων μπορεί, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να περιορίσει τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις. Ωστόσο, δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι η ενίσχυση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων προκάλεσε τη μείωση του αντισημιτικού δείκτη. Η χρονική συσχέτιση είναι ενδιαφέρουσα, αλλά δεν ισοδυναμεί με απόδειξη αιτιότητας.

Συμπεράσματα

Το ερώτημα «Είναι οι Έλληνες αντισημίτες;» δεν επιδέχεται απλή απάντηση με ένα «ναι» ή ένα «όχι». Η ιστορική εμπειρία, από το πογκρόμ του Κάμπελ το 1931 έως τη συνεργασία ορισμένων Ελλήνων με την κατοχική ναζιστική εξουσία, δείχνει ότι ο αντισημιτισμός υπήρξε υπαρκτό κοινωνικό και πολιτικό φαινόμενο στην Ελλάδα. Ωστόσο, υπήρξαν Έλληνες που αντιστάθηκαν, προστάτευσαν και διέσωσαν Εβραίους (Παπανίκος, 2026). Δεν υπάρχει γραμμική συνέχεια από το Κάμπελ στο Ολοκαύτωμα, ούτε η μεταπολεμική στάση απέναντι στο Ισραήλ μπορεί να ερμηνευθεί ως απλή συνέχεια του προπολεμικού αντισημιτισμού.

Σύμφωνα με τον δείκτη ADL Global 100, το ποσοστό αντισημιτισμού στην Ελλάδα μειώθηκε από 69% το 2014 σε 50% το 2024, καταγράφοντας μία από τις μεγαλύτερες μειώσεις διεθνώς με 19 ποσοστιαίες μονάδες. Παρά τη σημαντική αυτή υποχώρηση, το ελληνικό ποσοστό παραμένει από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και θεαματικά υψηλότερο από εκείνο αρκετών χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Η μείωση συμπίπτει χρονικά με την εντατικοποίηση των ελληνοϊσραηλινών σχέσεων — τουρισμός, εμπόριο, άμυνα και ενέργεια — και είναι συμβατή με την υπόθεση ότι η αυξημένη επαφή μπορεί να συμβάλλει στον περιορισμό στερεοτύπων. Δεν αποδεικνύει, όμως, αιτιώδη σχέση, ενώ ο δείκτης μετρά την αποδοχή στερεοτύπων και όχι την εκδήλωση αντισημιτικής συμπεριφοράς.

Η κριτική στην πολιτική του Ισραήλ είναι θεμιτή. Η συλλογική ενοχοποίηση των Εβραίων δεν είναι. Η περαιτέρω έρευνα, με τη χρήση περισσότερων δεικτών και ποιοτικών δεδομένων, μπορεί να δείξει εάν η παρατηρούμενη πτωτική τάση είναι διατηρήσιμη και ποιοι παράγοντες συμβάλλουν σε αυτή.

Βιβλιογραφία

- Anti-Defamation League. (2015, March 24). *Statement by the Anti-Defamation League to the Subcommittee on Africa, Global Health, Global Human Rights, and International Organizations hearing: After Paris and Copenhagen: Responding to the rising tide of anti-Semitism*. <https://dc.adl.org/sites/default/files/testimony-on-anti-semitism-for-congress-3-24.pdf>
- Greek Travel Pages. (2025, June 17). *Greek tourism sector cautious amid uncertainty in Israeli market*. <https://news.gtp.gr/2025/06/17/greek-tourism-sector-cautious-amid-uncertainty-in-israeli-market/>
- Kallis, A. A. (2006). The Jewish community of Salonica under siege: The antisemitic violence of the summer of 1931. *Holocaust and Genocide Studies*, 20(1), 34–56. <https://doi.org/10.1093/hgs/dcj002>.
- Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος. (1984). *Περιοδικό Χρονικά*, Τεύχος 70.
- Maccabi. (n.d.). *Ιστορία*. <https://www.maccabi.gr/history/>
- Παπανίκος, Γ. Θ. (2026). *Δίκαιοι των Εθνών και Εβραϊκός Πληθυσμός στην Ευρώπη: Μία Συγκριτική Στατιστική Ανάλυση*. *Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό*, 1–13.
- Tzogopoulos, G. N. (2017, October 24). *Why is Israel's image improving in Greece?* (BESA Center Perspectives Paper No. 625). Begin-Sadat Center for Strategic Studies. <https://besacenter.org/israel-greece-image/>
- United States Holocaust Memorial Museum. (n.d.). *Αντισημιτισμός*. Holocaust Encyclopedia. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/antisemitism>